

feminizacija vaspitno-obrazovnog sistema

(socijalistički mit o demokratičnosti obrazovanja)

marina arsenović—pavlović

Dominirajuća uloga obrazovanja u promenama društvene svesti, ali i društvene stvarnosti, locira obrazovni sistem u centar proučavanja ovih promena i promena vrednosnog sistema. To u velikoj meri uključuje razmatranje polnih uloga, odnosno prema njihovim tradicionalnim i savremenim obrascima, prema »poželjnom« ponašanju determinisanom biološkim preduslovima, zatim pitanja socijalizacije prema polu i procesa iracionalnog konstruisanja društvenih podela na bazi bioloških razlika, sa tendencijama ugrađivanja tih podela u osnove funkcionisanja društvenog sistema.

Obrazovni sistem je onaj važni i, u svim društvenim formacijama nezaobilazan milje, u kome se odvijaju ti procesi. U njemu se »u malom« ogledaju dominantne društvene tendencije i orijentacije.

Dokazi da obrazovni sistem nije imun na trajno delujuće uticaje patrijarhalne kulture, shvatanja i sisteme vrednosti jesu: opadanje broja učenica i studentkinja u formalnom školskom sistemu, i to od nižih ka višim nivoima obrazovanja; povećanje broja žena koje napuštaju obrazovni proces u odnosu na broj muškaraca koji to čine; formalno nepostojeća, ali realno delujuća različita dostupnost obrazovanja ženama i muškarcima; diferencijacija na »ženska« i »muška« usmerenja, grupe i fakultete; zatim, manja participacija žena u svim oblicima obrazovanja odraslih (sem u onima koji pospešuju izvršavanje klasičnih uloga žene-domačice u našoj kulturi), manje korišćenje mogućnosti za samoobrazovanje i obrazovanje uz rad itd.

Obrazovni sistem predstavlja sistem društvenih odnosa u malom, jer reprodukuje određene socijalne uloge: profesionalne, polne i tzv. »neformalne« (informal communication net).

Pojam uloge ima veliki značaj u socijalnim teorijama koje veliku pažnju poklanjaju vezi između funkcionisanja društvenog sistema (poretka) i ponašanja (karakteristika) individua u tom poretku. Obično se pojam uloge koristi u funkcionalističkom značenju, u smislu činioaca koji ima stabilizirajuću društvenu usmerenost.

I uprkos razlikama među različitim orijentacijama postoji jedinstveno shvatanje društvene uloge kao čvrste tačke u kojoj se spajaju individua i društvo, odnosno, u kojoj se individualno ponašanje preobražava u društvo, ili: u kojoj se individualne osobine ljudi upoređuju sa postojećim društvenim normama ili normativnim stavovima, u zavisnosti od kojih se vrši društvena selekcija i raspoređivanje individua u različite društvene uloge. *An Mari Volpi* opisuje unutar obrazovnog sistema dva procesa: osnovnu obuku za znanja i transmisiju ideologije, ističući da nastavni programi, organizacija škole i nastavnici reprodukuju tradicionalna shvatanja o prirodi i ulozi žene. Na taj način sistem obrazovanja podržava postojeću podelu za čije održavanje postoji utilitarni interes društva. Obrazovni sistem se javlja kao konzervativni i konzervativni faktor, često u veoma suptilnoj i teško prepoznatljivoj formi, koji sporo prati promene u sferi društvenih odnosa i ustaljenih obrazaca ponašanja i mišljenja, a retko kao njihov nosilac.

U civilizacijskoj kulturi vreme majki prolazi ali uloga žene u vaspitavanju i obrazovanju podmlatka ostaje. Feminizacija vaspitanja je karakteristična za slovenske narode: dok su muškarci ginuli i učestvovali u ratovima žene su ostajale same i vaspitavale decu, tako da je ono dobilo oblike tipične za ženski uticaj i postalo ženska vrednost. Istraživanja koja su vršili antropolozi pokazuju da su deca, čiji su očevi dugo odsustvovali zbog posla, pokazivala sledeće negativne osobine: nizak nivo intelektualnih aspiracija, niske samooocene sposobnosti, nesposobnost da se odreknu od trenutnih zadovoljstava zbog udaljenih ali vrednijih ciljeva itd. (*Brofenbrenner*, 1976).

Ovo istraživanje motivisano je psihološkim saznanjima do kojih se došlo u našoj sredini u poslednjih nekoliko godina, koja ukazuju na specifična ponašanja i stavove prosvetnih radnica (vaspitačica, učiteljica, nastavnica) na radnom mestu i u odnosu na populaciju sa kojom rade, koja su u vezi sa njihovim socijalnim položajem i polnom pripadnošću. Ovi nalazi dobijaju na težini kada se ima u vidu podatak da, prema najnovijim popisima nastavnog osoblja u nas, koje je obavio Savezni zavod za statistiku 1986. god., prosvetni rad ostaje »žensko zanimanje«. (U osnovnim i srednjim školama »ženski udeo« je oko 60%, a u vrtićima 100% zaposlenih).

U zvaničnoj domaćoj psihologiji, sociologiji i etnologiji dugo se mislilo da o feminizaciji vaspitanja ne može biti ni reči jer žena-majka prenosi na decu vrednosti muškog — patrijarhalnog društva, odnosno da visok koeficijent feminizacije u prosvetnim strukama nije pojava koja može da ostavi negativne posledice po razvoj ličnosti dece, odnosno po razvoj društva i kulture u celini.

Prva predrasuda nastala je zanemarivanjem činjenice da žena, sem muških vrednosti, istovremeno na decu prenosi i neke odlike tipično ženskog obrasca ponašanja, koje se razvilo kao odgovor tipične društvene zahteve u odnosu na njenu ulogu. Tipični oblici ženskog ponašanja su: *popustljivost, pasivnost, konformizam, hedonizam, niže vrednovanje vlastitih postignuća, povlačenje od takmičenja, oprastanje, pružanje zaštite, trpljenje i žrtvovanje za druge* itd.

Druga predrasuda nastala je zbog nedovoljnog poznavanja procesa društvenog raslojavanja koji ima svoju istorijsku dimenziju, odnosno nepoznavanja suštine društvenog karaktera nejednakosti između polova, koja implicira nejednakost u socijalnim položajima.

Marksiistički orijentisane teorije nejednakosti između polova u savremenim kapitalističkim društvima zasnivaju se na tumačenju ovih nejednakosti sa stanovišta funkcionisanja klasnog društva.

Zanimljivo je da ove nejednakosti nisu dovoljno za sada proučene u našem socijalističkom društvu, koje proklamuje humane odnose među polovima.

Iako smo zemlja sa naprednim zakonodavstvom, u ponašanju ljudi vrlo sporo dolazi do promena. Koreni ove pojave verovatno leže u savremenoj političkoj autoritarnosti, ali i u tradicionalnoj.

Budući da je naša tradicija vrlo heterogena primorani smo da vršimo neprekidno vrednovanje one savremenosti koja postaje tradicija kako bi smo shvatili njene prednosti ili nedostatke.

U ovom radu posebno nas zanima u kom smislu je promenjena uloga žene u vaspitanju podmlatka, posebno, kako se ta njena uloga obavlja u institucionalnim uslovima i kakvi su njeni mogući uticaji na razvoj ličnosti oba pola.

U tom smislu, za istraživača je interesantno da istražuje koji se tradicionalni elementi u vezi sa feminizacijom vaspitanja i dalje održavaju u današnje vreme, kao i da li su ti elementi i koliko izmenjeni. Takođe da je proučavanje onih elemenata koji su povezani sa pojmom feminizacije vaspitanja, a koji predstavljaju stvaranje »nove tradicije«. U tom smislu potrebna su finija interdisciplinarna istraživanja »ženske subkulture« (*E. Moren*), odnosno, »ženskog tipa« vaspitavanja podmlatka.

Feminizacija vaspitanja je tekovina savremenog doba koju želimo da proučimo sa psihološko-pedagoškog, sociološkog i etnološkog stanovišta. Samo kompleksan antropološko-kulturološki pristup može da nam da odgovore na pitanja:

- 1) koji elementi realnosti (savremenosti) mogu da se označe kao feminizacija vaspitanja,
- 2) koji su elementi tradicijske kulture povezani sa feminizacijom vaspitanja i
- 3) koji su mehanizmi i procesi prenošenja uključeni u nastajanje ove pojave.

U našem istraživanju, krenuli smo od sledeće radne i operacione definicije **feminizacije vaspitanja**: pod *feminizacijom vaspitanja* podrazumevamo koeficijent, odnosno, broj žena u odnosu na broj muškaraca u populaciji ljudi koji se profesionalno bave vaspitavanjem podmlatka.

Prema *Z. Golubović* (1981), proces stvaranja novog odvija se, bilo prenošenjem u kontinuitetu starih elemenata (što ona naziva potvrdom i učvršćivanjem tradicije) ili nezavisnim izrastanjem novog unutar neke tradicijske kulture (pri čemu novo može biti suprotno starom iz koga nastaje).

Glavni zadatak koji u ovom radu treba da rešimo je: kako utvrditi početno stanje da bi smo znali u kom pravcu idu kulturne promene, odnosno, u kolikoj je meri *feminizacija vaspitanja* nešto *tradicijsko u savremenom*, a u kojoj meri nešto novo, što, uostalom, takođe može postati »tradicija«.

Feminizacija vaspitanja vuče svoje korene iz prošlosti. Ona se javlja kao posledica prvobitne podele rada po polu da bi kroz istoriju sve više poprimala karakter klasne podele preko podčinjavanja žene i umanjivanja vrednosti njenog rada u porodičnoj i društvenoj organizaciji sve do danas.

Polazne postavke koje čine teorijsko-hipotetički okvir ovog rada su:

- 1) da je porodična zajednica predstavljala osnovni okvir u kome su se obavljale vaspitne funkcije, odnosno oblikovali odbrasci ponašanja u tradicijskom društvu, kao i celokupni model kulture,
- 2) da je vaspitna funkcija većim delom bila vezana za žene: majke, babe i starije ženske srodnike,
- 3) da je ova funkcija u savremenom društvu institucionalizovana i vezana za osobe koje se profesionalno bave vaspitnim radom: učiteljice, nastavnice,
- 4) da vršeci socijalizaciju, to jest *kulturalizaciju* dece oba pola žena prenosi prihvaćene obrasce ponašanja, to jest vrednosti date kulture i to: sistem vrednosti stečen u procesu vlastite socijalizacije u primarnoj porodici, a zatim, i elemente koji su izraz njenog ukupnog socijalnog položaja kao udate i zaposlene žene, majke, domaćice, odnosno prosvetne radnice.

Pri tome postoji pretpostavka da žena svesno prenosi vrednosti svoga pola, koje su društveno prihvaćene, a da istovremeno, nesvesno, prenosi i vrednosti koje nisu društveno poželjne (pasivizam, konformizam, neambicioznost).

Porodici pripada najveći značaj u procesu *kulturalizacije*. Uslovi i funkcije porodičnog života (ishrana, navikavanje deteta na čistoću, op-

šta emocionalna klima, osećaj sigurnosti kod deteta, odnosi među roditeljima, braćom i sestrama i drugim odraslim članovima porodice, način usvajanja društvenih normi putem nagradivanja i kažnjavanja i ostalih oblika učenja, u prvim godinama detinjstva odlučujući su faktori za formiranje ličnosti.

U tom procesu je, u okviru porodične zajednice u patrijarhalnom društvu, dominantna uloga majke, stare ili starije srodnice. Bez obzira na oblik porodične zajednice (matrilokalnu, dislokalanu, sa materinskom ili očinskom filijacijom; agnatsku ili kognatsku) primarno bio-socio-kulturalno jezgro porodičnog života, od praistorije do naših dana, čini upravo majka sa porodom, dok je otac-muž, kao proizvođač kulture, »pridruženi član«. Ova činjenica, proizilazi, kako iz biološke, reproduktivne, uloge žene-majke, tako i iz njene vaspitno-kulturalne funkcije. Ona je odgojitelj i vaspitač, prvi tumač obrazaca (društvenog) ponašanja, delom i objekat identifikacije, od matrilokalne zajednice (sa poznatim ili nepoznatim očinstvom), preko poligamne do mnogogamne patrijarhalne porodice, sve do savremene atomske porodice.

Odnosi u porodici su hijerarhizovani s obzirom na kriterijum pola i kriterijum uzrasta. Čak i bez obzira na dominaciju jednog ili drugog kriterijuma (u patrijarhalnoj porodici je to sub-ordinacija po polu, u korist muškaraca), jer su to promenljive kategorije koje koreliraju sa društvenim promenama, ova, društveno-kulturalno izuzetno značajna, vaspitno funkcija, ostaje na ženi. Time se ne isključuje udeo muških članova (proširene i monogamne) porodice, pogotovo u formiranju polnih uloga i identifikaciji. U uslovima matrilokalne zajednice materinskog prava tu ulogu ima *ujak (avun-kularni odnos)* ili »pravi« otac, odnosno, majčin bračni ili vanbračni partner, a u uslovima patrijarhalne porodice, čitava lepeza muških srodnika (zadružno domaćinstvo) bez kojih bi proces vaspitanja i kulturalizacije uopšte bio nepotpun i dovodio do rascepa u formiranju muške polne uloge kod sinova.

U strukturno-funkcionalnim koordinatama tradicijske patrijarhalne porodice (bilo proširene zadružne ili monogamne), žena se javlja u ulozi dvostrukog »stranca«:

1. po svom mestu u strukturi porodice, višestruko polno-generacijski hijerarhizovanom, ona je u podređenom položaju (prema starijima) zadrugu, svim odraslim muškim članovima, suprugu, svezkrvi, odnosno, samo suprugu i

2. u funkcionalnoj shemi porodice ona se javlja kao pripadnik i nosilac druge kulture, bilo samo porodične, lokalne ili regionalne, ali i, eventualno, druge konfesionalne, etničke, odnosno, nacionalne kulture, uključujući tu u prvom redu jezik, shvatanja i verovanja, obredno-običajna ponašanja ili čak celokupan kulturalni identitet. Budući da je predodređena svojim položajem da bude automatski prenosilac obrazaca ponašanja nove, muževljeve, sredine u koju je dospela »udajom i radanjem dece, žena mora da ispuni data očekivanja ukoliko želi da sačuva svoju bračno-porodičnu, pa i društvenu egzistenciju.

Deo ovih očekivanja dodatno je opterećen folklorno-mitskim shvatanjem žene, njenog mesta u životu supruga, dece, porodice i društva sa dominantnim patrijarhalnim odnosima, verovanjima i stereotipima (mit o ženi kao majci-prirodi, ženi čarobnici-zavodnici; stereotipima »čestite žene«, potčinjene supruge, marljive domaćice, simbola nežnosti i ljubavi, žene-zagonetke, žene kao nužnog zla i drugim).

Materinstvo-roditeljstvo predstavlja mnogo širi pojam od običnog biološkog čina rađanja i odgojiteljske funkcije podizanja dece. Ono je i danas, a naročito u tradicijskim kulturama, osnovni izvor socijalnog i kulturalnog identiteta za ženu »*Materinstvo se ne stiče samo porađanjem deteta i brigom oko novorođenčeta, nego u stvari podizanjem i vaspitavanjem deteta*« — kaže za shvatanja u Vranjskom pomoravlju Vidosa *STOJANČEVIĆ* (1974, s. 373). »*Briga za kuću i njene ukućane je (. . .) njen najuzvišeniji poziv. U svojoj porodici ona je (. . .) tešitelj i anđeo-zaštitnik. Nežna, strpljiva milosrdna, ona je (. . .) savršena dadilja, učitelj i roditelj koji »urezuje« vrline. Ona formira un deteta, jedan od najsvetlijih zadataka i stvar a od njega uspešnog čoveka, za šta će joj on biti duboko zahvalan. Sve što sam ja kaže sin američkog građanskog društva — dugujem svojoj svetoj majci*«.

Značajno je pitanje kako se zapravo žena ponaša u toj svojoj, ni malo jednostavnoj a svagda zavidnoj i, čak revolucionarnoj, ulozi: podizanju nove generacije, ljudi budućeg društva. Da li je ona nije uvek bila svesna i koliko ju je obavljala automatski a koliko je u nju unela kreativnog ili, pak, svesno ili nesvesno vršila »diverziju« postojećoj shemi u toj ulozi?

Slobodan prostor koji žena ima u okviru svoje uloge roditeljstva jeste njen uticaj na formiranje ličnosti deteta i njegove bazične kulture. Govor, koji se s mnogo opravdanja naziva »*maternjim jezikom*«, jezik je koji je donela iz svoje porodice i primarne sredine. Na kognitivnom nivou to su pojmovni modeli i relacije među stvarima i ljudima, a na etičkom planu to je upoznavanje sa pojmovima *dobra i zla*, putem vaspitavanja nagradivanjem i kažnjavanjem. Od najranijeg uzrasta deteta, majka to postiže tepanjem, uspavankom, pripovedanjem bajki i verovanja, prenoseći tako na dete bar deo svog vrednosnog sistema. I sama percepcija deteta putem koje ono takođe uči, usmerena je u tom, najranijem razdoblju prvenstveno na majku, njene reakcije i njen stil ponašanja. S obzirom na to da je ovaj period izuzetno značajan za formiranje ličnosti, nije potrebno ni naglašavati koliko je veliki udeo femininije komponente u izgradnji kulture pojedinca, porodice, i društva u celini.

Ovaj aspekt problema prisutan je i u savremenoj porodici, kako gradskoj, tako i seoskoj, s tim što se vremensko trajanje skoro isključivo uticaja majke znatnije skraćuje, iako sasvim ne prekida. S transformacijom društva, dolazi i do transformacije porodice i pomeranja njenih funkcija na društvo, što je naročito izraženo u ekonomskoj i vaspitnoj sferi života. Vaspitno-obrazovne institucije društvenog sistema od jaslica, obdaništa, vrtića, do škole, fakulteta, vojske i radne organizacije, preuzimaju od porodice deo ovih funkcija. Materinstvo i ženin udeo u podizanju i vaspitavanju dece, međutim, ostaje kao društveno poželjna funkcija, najčešće kao bitna determinanta njenog statusa. Bez obzira na sve prisutnije angažovanje žene na profesionalnom planu, u savre-

menom društvu, uloga majke je i dalje primarna, a sada i otežana, jer osim supruga (da kada je razvedena ni to), nema potporu u realizaciji ove funkcije. Umesto žena-srodnica u porodičnoj zadruzi, ona sad ima srodnice po polu u društvu, koje joj na tom planu pomažu: negovateljice, vaspitačice, učiteljice, nastavnice. Feminina komponenta, u procesu vaspitanja i obrazovanja, dakle, fomiranja kulture savremenog društva, zaslužuje finija interdisciplinarna psihološka, etnološka, sociološka, pedagoška, medicinska i druga istraživanja.

Prisustvo sve većeg broja žena u vaspitno-obrazovnim institucijama uslovljeno je preostacima tradicijske podelu uloga i funkcija i u savremenom društvu, kao i marginalizacijom prosvetne delatnosti u savremenom društvu, a u uslovima sve nižeg socijalnog položaja žene u društvenoj podeli moći i društvenoj hijerarhiji. Koliko je to dobro i poželjno — drugo je pitanje, na koje će odgovor pokušati da pruži i ovo istraživanje.

Sistem vrednosti zavisi od društvenog položaja pojedinca.

U koncept društvenog položaja neophodno je uključiti ne samo ono što predstavlja rezultat zanimanja koje pojedinac obavlja (bogatstvo, moć, prestiž), već i odnos pojedinca prema radu i njegovu subjektivno doživljavanje rada. Tip rada koji čovek obavlja »*određuje granice uspona u individui*«, kako to sažeto izražava Agneš *HELER*.

Porodica je, dakle, uključena u reprodukcioni ciklus kapitala. Međutim, s obzirom da je porodica mikrosistem, a ne jedinstvena celina, kao i da je položaj različitih članova porodice, zbog njenog patrijarhalnog ustrojstva, različit, postavlja se pitanje »raspodele« eksploatacije unutar porodice. Teorijski su moguće tri varijante: 1) da član porodice koji je »spolja« eksploatisan nadoknađuje ono što mu je oduzeto eksploatišući druge članove porodice, 2) da razmenjuje svoj rad sa radom članova porodice u jednakoj količini pri čemu je on i dalje eksploatisan zbog »spoljne« eksploatacije, dok to nisu i ostali članovi, 3) ili da se teret eksploatacije deli na jednake delove (*FOLBRE*).

Teorijski pomak u razumevanju specifične vrste »eksploatacije« predstavlja koncept staranja (caregiving). *Staranje*, koje uglavnom žena vrši u porodici (ali i u nizu socijalnih ustanova, bolnica, obdaništa i sl.), je rad koji uključuje i trivijalne poslove kao što su: hranjenje, pranje, nošenje, ali i psihički i društveno angažujuće poslove, kao što su: predstavljanje, zaštita ili uteha (*MAERNESS, 1984—8*). *Žene se u porodici staraju o raznim zavisnim članovima: deci, bolesnima, hendikepiranima ili starijima. Međutim, žene se veoma mnogo staraju i o odraslim, nezavisnim muškim članovima, bez odgovarajućeg reciprociteta. U osnovi ovakve situacije leži patrijarhalna struktura porodice.*

Kako ističe *Žarana Papić (SOCIOLOGIJA I FEMINIZAM, 1988)*, proučavanje kućnog rada je, tema koja je do sada u sociologiji bila sasvim odsutna, ukoliko, uzroci zanemarivanja kućnog rada u sociologiji nalaze se u činjenici da *ideologija ženske pasivnosti*, ne samo da se provlači kroz celu sociologiju već je kamen međaš u onoj oblasti u kojoj su žene najmanje skrivene. . . u pozivu domaćice. Logička konstrukcija koja iz ideologije ženske pasivnosti izvlači zaključak o nevažnosti njenog rada je, po mišljenju *Ann Oakley*, sledeća:

1. ženama pripada porodica, dok muškarcima pripada rad
2. prema tome, muškarci rade dok žene ne rade
3. prema tome, kućni rad nije oblik rada.

Treći zaključak »izgleda kao da je dedukcija prethodna dva, ali sam sloganizam je lažan. Njegova lažnost zasnovana je na izmišljenoj prirodi dihotomije između »porodice« i »rada« i na značenju pojma »rad«.

Dihotomija između porodice i rada, privatnog i javnog, i ideologija ženske pasivnosti i fluidnosti njenih aktivnosti razlog su što se njen rad sve donedavno uopšte nije smatrao radom. Budući da rad nije komponenta ženskog stereotipa u sociologiji nije bilo nikakve njegove konceptualizacije kao rada. Ovome je još više doprinosila konfuzija između četiri sveta/uloge: domaćice, psihijatra, stripetizete, gatare. Žena mora na zahtev biti mnogo vrsta ljudi. Takođe, za razliku od svakog drugog rada koji izvršiocu daje identitet, ženama kućni rad ne daje identitet, jer one i dalje, po opštem mišljenju, ne rade ništa: »*kada odeš da radiš posao je nešto što radiš*«. Međutim, posao majke i domaćice nije nešto što radiš, to je ono što jesi. Nepriznavanje kućnog rada žena i njihovo vlastito fluidno osećanje da one zapravo ne rade pravi posao, ostavlja žene, kako ističe *S. Rowbotham*, bez ikakvog osećanja vrednosti kao grupe.

Problem analize statusa kućnog rada žene u kapitalizmu izazvao je mnoge polemike i oprečna gledišta. Osnovno pitanje koje je doredilo dva različita stanovišta u sporu je sledeće: da li je kućni rad *produktivni rad*, ili pak on to nije? Analizirajući ove novije tekstove, kao i ranije analize položaja žene u društvu, *Chris Middleton* je na sintetičan način izložio problematiku kućnog rada žena i sasvim eksplicitno ukazivao da su sve prethodne studije o ženama u kapitalizmu i socijalizmu patile od zajedničkog ozbiljnog propusta: nedostatak materijalističke analize one proizvodne aktivnosti koja je naširoko specifična ženama — kućnog rada, i njegove uloge u determinisanju odnosa žena prema muškarcima i prema dominantno muškim institucijama. Postalo je jasno, tvrdi autor, da u meri u kojoj su žene isključene iz direktnog učestvovanja u tržišnom sektoru kapitalističke ekonomije kao domaćice i majke — one bivaju *marginalizovane* u odnosu na tu ekonomiju i, sledstveno tome, ograničene na rezidualne, kulturne funkcije.

Marx je, smatra *C. Middleton*, »zanemario jedan ključni trošak u produkciji i reprodukciji radne snage, a to je vrednost kućnog rada, tipično izvršavanog od strane radnikove supruge. Glavne funkcije kućnog rada u proleterskoj klasi su, u prvom redu, dnevna reprodukcija radne snage onih članova porodice koji rade i, u drugom redu, reprodukcija novih generacija radnika«. »*Marksiisti su*«, dodaje *Danielle Juteau-Lee*, »kućni rad žena dvostruko zanemarili: po njima kućni rad ili nije proizvodan jer žene pružaju lične usluge, ili pak njihova proizvodnja nije društvena jer nema vrednost razmene.«

GLAVNA HIPOTEZA RADA

Opšta hipoteza ovog rada je da se situacija u našem školstvu (školskom sistemu), i uprkos naučnim dostignućima i stepenu razvoja zakonskih regulativa, sporo menja nabolje zbog dominantnih tradicionalnih obrazaca ponašanja prosvetnih radnika: naučeni obrasci »ženskog ponašanja« u porodici transponuju se na profesionalno ponašanje, koje odlikuju: mirenje sa postjećim stanjem, žrtvovanje, pasivizam, strah i konformizam i strah da se žrtvuje vlastita sigurnost i dode u sukob sa autoritetom. (Praksa pokazuje da se nastavnici kreativci doživljavaju kao smetnja i »ekstremisti« i da se više cene nastavnici—reproduktivci).

a) **Glavni zadaci** empirijskog dela ovog istraživanja su da se utvrde:

1. psihofizički zahtevi radnih mesta prosvetnih radnika,
2. uslovi rada u vaspitno-obrazovnim ustanovama,
3. mogućnosti usavršavanja u struci,
4. motivacija za izbor poziva prosvetnog radnika,
5. zadovoljstvo pozivom i radnim mestom,
6. zadovoljstvo ustanovama društvenog standarda,
7. društveno-politička angažovanost u radnoj organizaciji i širem društvu,
8. vrednosne orijentacije prosvetnih radnika prema njihovim zanimanjima, polu i uzrastu,

c) **Metode prikupljanja podataka**

Primenjena je metoda ankete: upitnik koji ima nekoliko delova (103 pitanja). Jedan deo pitanja preuzet je iz upitnika za ispitivanje vrednosnih orijentacija B. KUZMANOVIĆA i D. PANTIĆA i upitnika za ispitivanje motivacije za angažovanje u samoupravljanju B. KUZMANOVIĆA. Takođe, jedan deo pitanja preuzet je iz upitnika S. VUJOVIĆA iz studije »Živeti na Čukarici«, a ostala pitanja sastavili su autori ovog projekta.

d) **Uzorak**

U skladu sa hipotezama, ciljevima i zadacima čitavog projekta, anketiran je stratifikovani slučajni uzorak veličine 600 prosvetnih radnika, različitih struka i nivoa obrazovanja (vaspitači, učitelji, nastavnici, profesori redovnih i specijalnih škola), oba pola (456 ženskog i 144 muškog), iz velegrada (različite lokacije), nekoliko gradova i sela u Srbiji.

UMESTO ZAKLJUČAKA: TUMAČENJE ODABRANIH REZULTATA

Pošto je ovo istraživanje još u toku, smatramo da bi bilo primerno cilju ovog izveštaja protumačiti samo neke odabrane podatke, do

pustite me da odem

nevena vitošević

PESMA SUNCU

Zavolimo te kada zalaziš.
Umirući zraci rađaju te u nama.
U nama mres.
Nevidljive, prave ruke
pružene ka tebi
zastaju negde na pola puta i lebde
neodlučne u svojoj nemoćnosti.
Tamna senka prikrada se, čuči iza leda.
Crvene pruge ostaju još trenutak
kao utešna tužaljka.
Obasjaćeš svoj grob
rađajući se izjutra
i mi ćemo sve do sumraka
zaboravljati da živimo u njemu.

Prozdire mi
štafelaj, platna.
Mravi su
u svoju zemljanu salu
odneli moj autoportret.
Pustite me da odem.

Neke prazne zgrade
zevaju od osluškivanja.
Prozeble reči
čekaju me ispod mostova
sa Suncem što odlazi.
Ljudi u futrola
bojažljivo motre:
donosim li zaraze.
Neki prašnjavi fenjeri
sijaju mojim očima.
Pustite me da ih očistim,
poloim,
da odem.

Putevi traže
još neki kamačak za šutiranje.
Jedan igrač nedostaje
a to samo ja znam.

Svet je u opasnosti.
Uništiću Nojev kovčeg
da mu pomognem.

Smehom da valjam
neka druga brda,
da moje laste
umru od neke tuđe zime,
pustite me da odem
pre no što odlutam.

Na nebu boduju
samo odlaske.

VAKUUM

Zemlja pripada mravima,
nebo pticama,
zvezde onome ko ih gleda,
čovjek je ničiji.
Uvideš da ga ne mogu podeliti
svetlost i mrak
ostaviše ga samog.

Prekinite prepeglavanje.
Osmesi su iscurile.
Nacrtaj na obrazima
zakrpe ili rešetke.
Izmislite nešto ružno,
neizmisljivo
i poklonite mi za rodendan.
Samo jedno vas molim:
pustite me.
I ne petljajte u to
neznorečje i ljubičice,
polenov prah,
decu i klikere.
Ne prljajte ih mojim odlaskom.

Crveni pas lutanja
izjavljuje mi ljubav.

MOLITVA ZA JEDNO MORE

Bez talasa
bez soli
bez boje
bez obala
i dna
nerodeno more.
U njemu nezačete školjke.
U njima neprobuđena semena stvari.
More kao oko bez kapka i duplje
sa svih strana objubljeno nebom
a slepo.

More kome bih da ispričam bajku
o zlatnoj ribici.

PUSTITE ME DA ODEM

Mesec je bolestan.
Zumbuli uzdišu otužno.
Ptice pevaju tugovanke
u nemim filmovima.
Otpadna voda nagriza
moje trouglove, šestare.

9. vaspitni obrasci u smislu polnih uloga i
10. mogućnosti i kvalitet kulturnog informisanja prosvetnih radnika prema njihovim zanimanjima, polu i uzrastu.

Poseban predmet proučavanja u ovom istraživanju jesu problemi polnih razlika u izvršavanju porodično-bračnih i profesionalnih uloga.

b) **Posebni zadaci rada**, koji proističu iz ovog problema, jesu da se utvrdi:

1. da li postoje i u čemu se sastoje polne razlike u profesionalnom i samoupravnom angažovanju prosvetnih radnika,
2. da li postoje i u čemu se sastoje polne razlike u stavovima prema društvenoj podeli polnih uloga,
3. podela porodično-bračnih uloga u realnim porodicama prosvetnih radnika, i razlike prema teritoriji stanovanja (selo, grad, veliki grad),
4. da li postoje polne razlike u polnim stereotipima idealnog bračnog partnera,
5. osobine ličnosti i ostali faktori koji su igrali ulogu u izboru bračnog partnera,
6. tipični bračni problemi i mogućnosti za razvoj vlastite ličnosti u njihovim realnim porodicama i,
7. polne razlike u brizi o nejakim članovima porodice (deca, stari i ostali članovi bliže i šire porodice).

kojih smo došli, svesni da oni ne mogu potpuno da označe sve one najvažnije elemente savremenosti koji su obuhvaćeni pojmom feminizacije vaspitanja.

Dobijeni podaci kazuju sledeće:

Najveći broj ispitanika u uzorku su žene: ima ih 76% u odnosu na muškarce, koji su zastupljeni sa 24%. Ispod-prosečna primanja u odnosu na prosek zaposlenih u SR Srbiji u našem uzorku ima 53% prosvetnih radnika, a 43% njih bavi se honorarnim ili nekim drugim radom u slobodnom vremenu, kako bi upotpunili svoj kućni budžet. Praćenja pozorišnih i filmskih predstava odriče se 53% ispitanika, dok se 40% lišava kupovine knjiga, a čak 36% odriče se ishrane zadovoljavajućeg kvaliteta. Svaki deseti prosvetni radnik je podstanar, a samo 4% je dobilo stan od radne organizacije u kojoj je zaposleno. Uslovima stanovanja nezadovoljno je 71% ispitanika, pri čemu treba imati na umu činjenicu da jedan deo svojih stručnih aktivnosti oni obavljaju i u svojim stanovima. Njih 70% nema organizovanu ishranu na radnom mestu.

Većina prosvetnih radnika iz našeg uzorka ima u proseku više obrazovanje od vlastitih bračnih partnera. Bračni partneri su najčešće (1/4) prosvetni radnici. Najčešće su ispitanici u braku i imaju u proseku po dvoje dece. Žive u nuklearnim, dvogeneracijskim porodicama.

Na selu je rođeno 44% njih, a srednju školu u malom gradu završilo je 66%. Roditelji su im u najvećem broju slučajeva sa sela i imaju nisku obrazovnu strukturu (2/3).

Zdravstvene tegobe nastale u vreme obavljanja poslova u okviru radnog mesta ima 38% ispitanika.

Najčešće žene (50% iz ženskog uzorka), one koje rade u vrtićima (55%), kao i one koje imaju vlastitu decu (62,5%), imaju ujutru subjektivni doživljaj umora znatno češće nego drugi ispitanici.

Najviše ih fizički zamaraju kućni poslovi (50%), zatim, prevoz do radnog mesta (20%), poslovi van kuće (19%) i poslovi na radnom mestu (18%) ispitanika.

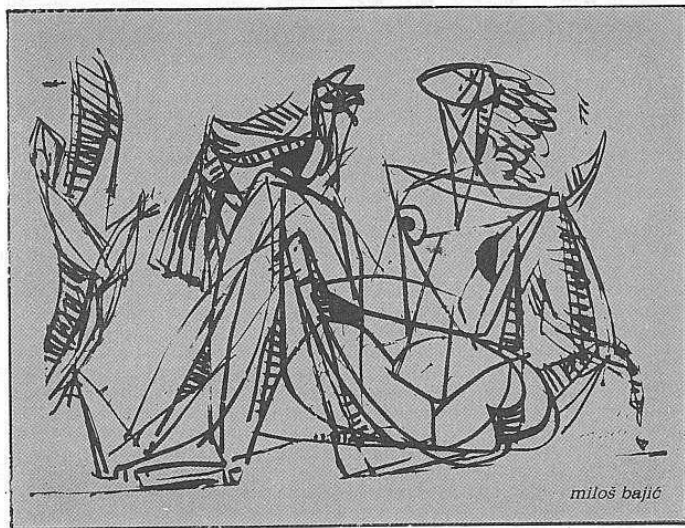
Psihički ih najviše umaraju poslovi u okviru radnog mesta (44%), poremećeni međuljudski odnosi na poslu (18%) i u porodici (13%).

Na radnom mestu im najteže pada: mogućnost stresnih situacija (46%), zahtev za stalnom koncentracijom pažnje (38%) i za podeljenom pažnjom (32%), naročito muškarcima.

Između dužine čekanja na zaposlenje u struci između muškaraca i žena postoji statistički značajna razlika na nivou 0,01. 1/3 žena čeka duže od jedne godine na posao (raspon njihovog čekanja je od 0 do 15 godina). 85% muškaraca ne čeka uopšte na zaposlenje, dok 15% žena čeka duže od 5 godina.

Posebno je zabrinjavajući njihov sistem vrednosti u kojem dominiraju ekonomsko-utilitarne i hedonističke vrednosti, i kao realni, i kao željeni stilovi života.

S obzirom na pozicije koje u društvu u pogledu zadovoljavanja materijalnih potreba imaju prosvetni radnici, za većinu njih je ova orijentacija »nužda«, dok je za druge samo jedan aspekt statusne potrošnje kao stila života.

Hedonizam je opšta životno-filozofska vrednost u Srbiji (prema nalazima D. PANTIĆA), ali može da nastane i iz aktuelne egzistencijalne ugroženosti, naročito ako u dužem vremenskom periodu vladaju ekonomska nesigurnost i besperspektivnost razvoja.

Altruizam i saznanja orijentacija zauzimaju tek V i VI rang, a poslednja dva ranga: prometejski aktivizam i orijentacija na moć i ugled.

Prosvetni radnici su izgubili uverenje da se vlastitim zalaganjem može uticati na promene odnosa u društvu. Takođe, oni nisu dovoljno motivisani da se bore za ugled u društvu i mesto koje će im omogućiti veći uticaj na druge ljude. Njihovo ponašanje odlikuju konformizam i pasivizam.

Ovde naglašavam da je statistička obrada podataka iz ovog istraživanja u toku, tako da nisu razdvojeno prikazivani i upoređivani odgovori žena i muškaraca kada su u pitanju uverenja o porodičnim ulogama, pre svega polnim.

11% ispitanika smatra da je podizanje dece isključivo majčin posao, a 45% izrazilo odbacuje ovu tvrdnju.

Takođe, 11% ispitanika smatra da žena treba da kuva i čisti kuću a muž da donosi novac, dok 48% izrazilo odbacuje ovu tvrdnju.

18% (ili 1/5 uzorka) smatra da žene treba da prepuste muškarcima da se bave politikom i društvenim pitanjima, a 32% izrazilo se ne slažu.

Najveći broj nastavnika slaže se da »nije u prirodi žene da bude autoritet muškarcu« (24% ili 1/4 ispitanika u uzorku izrazilo prihvata tvrdnju, a 24% je izrazilo odbacuje).

Kad su u pitanju realne porodične uloge naši ispitanici češće od drugih članova porodice: peru i peglaju veš (70%), kuvaju (65%), peru sudove (64%), peru stan (52%), izostaju sa posla zbog bolesne dece (50%), bolesti partnera ili drugih članova porodice (32%), vode decu u vaspitne i obrazovne ustanove (36%), ili ih neguju (36%), rade sa njima domaće zadatke (31%), vode kod lekara ili leče (32%), rukuju kućnim budžetom (29%), donose odevu ili lože vatra (25%), rade honorarno (28%), ili u bašti (23%).

Na kraju, pitamo se da li se ovi nalazi mogu razmatrati kao posledica aktuelne političke autoritarnosti, a ne samo tradicionalne?

I da li ovi nalazi imaju veze (i kakva je ta veza) sa ranije pronađenom niskom motivacijom studenata pedagoških akademija i nastavničkih fakulteta za poziv nastavnika?

Kako tu motivaciju za tako značajan poziv povećati i sistematski izgrađivati kod sposobnih mladih ljudi? To je, očigledno, posao koji ne može rešiti stručna služba za profesionalnu orijentaciju, već je to problem koji se mora rešavati na širem društvenom planu.

¹ U ovom radu upotrebljavamo taj termin, kako ga objašnjava i E. KALE (1977. s. 118 i d.), smatrajući ga obuhvatnijim od široko uobičajenog izraza »socijalizacija«; o socijalizaciji v. J. PLECK (1982).

² H. WILLIAMS (1982)

LITERATURA*

Antropologija žene, Zbornik radova; priredile i predgovor napisale Žarana PAPIĆ i Lydija SKLEVICKY, Prosveta, Beograd, 1983.

BEBEL, August: *Žena i socijalizam*, Preveli D. Tucović i D. Popović, Izd. I. D. Durđevića, Beograd – Sarajevo, 1923.

BENEDIKT Rut: *Obrasci kulture, Prosveta, Beograd, 1978.*

BOSANAC, Milan, Oleg MANDIĆ, Svetlen PETKOVIĆ: *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977.

BRONFENBRENNER, Uri: *Dva mira detstva; deti V SSA i v SSSR*, Progres, Moskva, 1978.

DROBNJAKOVIĆ, Borivoje: *Etnologija naroda Jugoslavije*, I deo, Beograd, 1960.

DORĐEVIĆ, Tih.(omir) R.: *Deca u verovanju i običajima našeg naroda*, Centralni higijenski zavod, Beograd, 1941.

EKERMAN, Natan: *Psihodinamika porodičnog života*, Titograd, 1966.

ENGELS, Fridrih: *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, Kultura, Beograd, 1950.

ERLICH, ST. Vera: *Jugoslovenska porodica u transformaciji*, Liber, Zagreb, 1971.

ERLICH, ST. Vera: *U društvu s čovekom*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.

ETNOLOŠKO PRAČVANJE SAVREMENIH PROMENA U NARODNOJ KULTURI, Simpozijum, Etnografski institut u Beogradu, Posebna izdanja, knj. 15, Beograd, 1974.

GOLUBOVIĆ, Zagorka: *Porodica kao ljudska zajednica*, Naprijed, Zagreb, 1981.

GUZINA, Ljiljana: *Stavovi prema braku u prošlosti*, Psihološka istraživanja 3, Institut za psihologiju, Beograd, 1984.

GUZINA, Milica i Svetlana ČIZMIĆ: *Dinamika radne sposobnosti*, Institut za psihologiju, Beograd, 1986.

HALPERN, Džozel M., Barbara K. HALPERN: *Promene u shvatanjima o ulogama muža i žene u pet jugoslovenskih sela*, Simpozijum: Etnološko proučavanje savremenih promena u narodnoj kulturi, Beograd, 1974.

IVIĆ, Ivan: *Opterećenje učenika osnovne škole*, Nastava i vaspitanje, br. 5/XXXIV, Beograd, 1985.

JOKSIMOVIĆ, Snežana, Ratka MARIĆ, Anđelka MILIĆ, Dragan POPADIĆ i Mirjana VASOVIĆ: *Mladi i neformalne grupe – u traaganju za alternativom*, IIC SSSO, Beograd, 1988.

KALE, Edugaret: *Uvod u znanost o kulturi*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.

KREČ – KRACFIELD – BALAKI: *Pojedinac u društvu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1972.

KNEŽEVIĆ, Srebrica: *Učešće žene u našoj tradicionalnoj kulturi*, (rpk), Beograd (bez godine izdanja – 1965?) doktorska disertacija.

KUZMANOVIĆ, Bora: *Motivaciono-vrednosna osnova odnosa prema samoupravljanju i učešća u samoupravljanju*, Projekat »Dispozicione osnove socijalnog ponašanja«, Institut za psihologiju, Beograd, 1981.

KUZMANOVIĆ, Bora: *Preferencije načina života*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, serija B: Društvene nauke, br. XIV, Beograd, 1986.

MALINOVSKI, Bronislav: *Naučna teorija kulture*, Vuk Karadžić, Beograd, 1970.

MALINOVSKI, Bronislav: *Nauka, magija, religija*, Prosveta, Beograd, 1971.

MEAD, Margaret: *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Naprijed, Zagreb, 1968.

MILIĆ, Anđelka, Eva BERKOVIĆ i Ruža PETROVIĆ: *Domaćinstvo, porodica i brak u Jugoslaviji*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd, 1981.

MIODRAGOVIĆ, Jovan: *Narodna pedagogija u Srbia*, Beograd 1912.

MLADENOVIC, Marko: *Uvod u sociologiju porodice*, Savremena administracija, Beograd, 1977.

MOREN, Edgar: *Duh vremena*, II deo, BIGZ – »XX vek«, Beograd, 1979.

MORGAN, Luis: *Drevno društvo*, Prosveta, Beograd, 1981.

MRKŠIĆ, Danilo: *Srednji slojevi u Jugoslaviji*, IIC SSSO, Beograd, 1987.

NIKOLIĆ – STOJANCEVIĆ, Vidosava: *Vranjsko Pomoravlje*, Srpski etnografski zbornik, Život i običaji narodni, knjiga 36, Beograd, 1974.

PANTIĆ, Dragomir: *Priroda interesovanja*, I deo, IIC SSSO i Institut društvenih nauka, Beograd, 1981.

PANTIĆ, Dragomir: *Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji*, IIC SSSO, Beograd, 1981.

PANTIĆ, Dragomir i saradnici: *Interesovanja mladih*, II deo, IIC SSSO i Institut društvenih nauka, Beograd, 1981.

PAPIĆ, Žarana i Lydija SKLEVICKY: *Antropologija žene – novi horizonti analize polnosti u društvu*, (u zborniku radova »Antropologija žene«, Beograd, 1983, ss 7–32).

PLECK, Joseph: *The Male Role; Definitions, Problems and Sources of Change*, Al-man, L.R. & D.T. Jaffe: *READINGS IN ADULT PSYCHOLOGY OF WOMEN – Contemporary Perspectives*, second ed., Harper & Row, 1982, 153–160.

PLUT, Dijana i Ljiljana VULETIĆ: *S kim, gde i šta rade deca u Bloku 45*, Predškolsko dete, Beograd, 1978.

POPOVIĆ, Mihailo, Silvano BOLČIĆ, Vesna PEŠIĆ, Milosav JANIČIJEVIĆ i Dragomir PANTIĆ: *Društveni slojevi i društvena svest*, Centar za sociološka istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd, 1977.

PROŠIĆ – DVORNIĆ, Mirjana: *Žensko pitanje u Srbiji krajem XIX i početkom XX veka i časopis »Domaćica« (1879–1914)*, Glasnik Etnografskog instituta SANU XXXIV, Beograd, 1985.

PROŠIĆ – DVORNIĆ, Mirjana: *Jednakost – glasilo žena socijaldemokrata (Beograd, 1910–1912, 1914. godine) i radnički pokret za emancipaciju žena*, Etnološke sveske VII, Beograd – Topola, 1988.

RADOVANOVIC, Miroslav: *Antropološki pristup i teorija »kulture bede« u delu Oskara Luisa*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu XII/2, Beograd, 1979.

RADOVANOVIC, Miroslav: *Kultura bede i kultura politike*, »Kultura« 1985/70, Beograd 1985.

RAKIĆ, Mr Radomir D.: *Savremene promene – predmet istraživanja; ili njihovo istraživanje – aspekt? Simpozijum: etnološko proučavanje promena u savremenoj narodnoj kulturi*, Etnografski institut SANU, Beograd, 1974.

RAKIĆ, Radomir D.: *diskusioni prilog na savetovanju s temom »Križa ili transformacija porodice«*, »Gledišta« 1974/3, Beograd, 1974.

RAKIĆ, Radomir D.: *Savremene promene u Srbiji – Promene u domaćem životu na selu*, Zbornik »Promeny ljudskih tradicija u sučasnosti 2, Slovenska akademija vied, Bratislava, 1978.

RAKIĆ, Radomir D.: *O pojmovima »etnos«, »narod«, »nacija«, Prilog definisanju*, »Gledišta« 1983/1–2, Beograd, 1984.

RAKIĆ, Radomir D.: (MS) *Uputstvo za proučavanje porodice, njenog života i kulture (...)* – za terensku praksu studenata etnologije u okolini Subotice, Beograd, 1988.

RIHTMAN – AUGUSTIN, Dunja: *O modelu patrijarhalne zajednice. (u: Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji) (Crnogorska akademija nauka i umetnosti)*, Titograd, (1978) 1981.

RIHTMAN – AUGUSTIN, Dunja: *Struktura tradicijskog mišljenja*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.

SMILJANIĆ, Vera: *Menjanje uloga polova u savremenom društvu*, Zbornik: »Vaspitna uloga porodice«, Institut za pedagoška istraživanja, Zbornik broj 15, Prosveta, Beograd.

SMILJANIĆ, Vera: *Socijalno poreklo psiholoških polnih razlika*, Psihološka istraživanja broj 3, Institut za psihologiju, Beograd, 1984.

SOKOLOV, E. V.: *Kultura i ličnost*, Prosveta, Beograd, 1976.

SOKOLOVIĆ, Džemal: *Kultura i tradicija*, »Kultura« 1971/12, Beograd, 1977.

SERPEL, Robert: *Uticaj kulture na ponašanje*, Nolit, Beograd, 1978.

VEZEL, Uve: *Mit o matrijarhatu*, Prosveta, Beograd, 1983.

WILLIAMS, Huanita: *Myths, Stereotypes and the Psychology of Women*; Al-man, L.R. & D.T. Jaffe: *READINGS IN ADULT PSYCHOLOGY OF WOMEN*, Contemporary Perspectives, second ed., Harper & Row, 1982, 145–153.

ŽENA I KULTURA (tematski blok – zbornik radova IX savetovanja Etnološkog društva SR Srbije), Etnološke sveske VI, Beograd 1987.

* U ovom spisku navodi se i šira, relevantna literatura – kao osnovna bibliografija koja se koristi u našem projektu